

ПРО СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНА АКТИВНІСТЬ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У статті розглядається проблема просоціальної поведінки молоді, що навчається у загальноосвітніх навчальних закладах. Аналізуються впливи соціально-психологічних чинників, які породжені суспільними трансформаціями, на просоціальну активність старших школярів. Наводяться результати емпіричного дослідження, в якому були з'ясовані особливості соціально-нормативної активності старших школярів з інтернальним та екстернальним локусом контролю.

Ключові слова: екстернальність, інтернальність, просоціальна поведінка, смисложиттєві орієнтації, старші школярі.

Постановка проблеми. Науковці постійно акцентують увагу на проблемі просоціального існування людини, оскільки «просоціальність» є одним із ключових понять у сенсі визначення приналежності індивіда до тієї або іншої соціальної спільноти. Зазвичай, у соціальній психології під «просоціальністю» або соціально-нормативною активністю/поведінкою розуміються різні дії індивіда, які пов'язані з наданням допомоги або наміру надати допомогу іншим людям без залежності від характеру його мотивів [3; 10; 12]. Просоціальними вважаються вчинки людей спрямовані на підтримку цінностей або загальноприйнятних соціальних норм, що превалюють у суспільстві. При цьому, соціально-нормативна активність має широкий спектр проявів. Наприклад, як агресія співробітника правоохоронних органів при затримці небезпечного злочинця може вважатися такою, так й вчинки людей, що протистоять тим, хто знецінює моральні та соціально-нормативні приписи цілком узгоджуються з даною формою активності.

Разом із цим зміни, що відбуваються у всіх сферах суспільного життя, без сумніву, впливають на перецінку людиною колишніх уявлень про просоціальне та антисоціальне. Наприклад, підприємницька діяльність (спекуляція) за радянські часи вважалася злочином, тоді як сьогодні – це цілком просоціальна, соціально бажана справа. Такі зміни свідчать, що уявлення людей перш за все є похідними від економічних, політичних, правових, ідеологічних та інших уподобань, які істотно переважають у певному соціокультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Просоціальним або соціально-нормативним вважається все те, що відповідає вимогам соціальних норм, які виступають певними «координатами» існування людей у суспільстві. При цьому функцією соціальних норм є забезпечення поєднання позаособистісних вимог, умов і завдань суспільства з поведінкою та проявами особистості, й вони слугують цілям орієнтації особистості в ситуації вибору, забезпечують соціальний контроль її поведінки, впорядковуючи тим самим характер взаємодії в рамках конкретної спільноти [9].

Разом із цим, для того щоб була забезпечена ефективність дії соціальних норм необхідно виконувати певні вимоги. С. О. Гарькавець, В. М. Кудрявцев, К. Муздибаєв, А. А. Реан, В. В. Третьяченко та інші науковці вважають, що для цього індивід зобов'язаний визнавати соціальні цінності, які закріплюють та охороняють ці норми. Також, соціальні норми зобов'язані розвиватися та змінюватися з урахуванням трансформацій, які відбуваються у суспільній свідомості. Вони повинні йти за розвитком суспільних потреб, матеріальних і духовних інтересів людей. Але саме йти, а не випереджати або значно відставати, оскільки вони зобов'язані сприйматися особистістю, як підстави для її просоціальних дій [3; 4; 5; 8; 9; 12]. Однак, зміни соціальних пріоритетів зумовлюють виникнення нових соціальних

цінностей-норм, яким потрібен час для їхньої інтерналізації індивідом. Проте, в реальному житті, саме розвиток самосвідомості особистості може не поспівати за тими соціальними трансформаціями, які відбуваються.

Суспільні перетворення зумовили значні розбіжності у визначенні як соціально-нормативного в цілому, так і просоціальної активності особистості, зокрема. Не випадково, що на сьогодні більш визначеним є антисоціальне та асоціальне, ніж просоціальне. Останнє тільки може бути протиставлено антисоціальному, а це породжує певні проблеми щодо виховання «просоціальності» у підростаючого покоління, яке в соціально-нормативних координатах невизначеності може й не набути необхідних соціально бажаних якостей. Отже, на нашу думку, розгляд проблеми просоціальної активності шкільної молоді в умовах трансформаційних змін є актуальним завданням сучасної соціальної, педагогічної та вікової психології й потребує свого всебічного розгляду та вирішення.

Мета статті – визначити особливості впливу індивідуально-психологічних характеристик, на соціально-нормативну активність хлопців і дівчат, що навчаються у середніх закладах освіти.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Аналіз теоретичних підходів до проблеми просоціальної або соціально-нормативної активності особистості засвідчує, що існує множина поглядів і визначень того, що таким вважається. Класичний психоаналіз стверджує про наявність сильних внутрішніх імпульсів (збудників), що мають несвідому природу і змушують людину діяти певним чином. У біхевіоризмі просоціальна поведінка виступає відтворенням фундаментального принципу стимул – реакція. У гуманістичній парадигмі вважається, що «просоціальність» особистості є проявом синергії, яка визначає рівень міжперсональної співпраці та гармонії у суспільстві (у допомозі іншому індивід шукає особисте задоволення). У когнітивній теорії підкреслюють значення індивідуального сприйняття та інтерпретації конкретної ситуації. Соціокультурні теорії визначають провідну роль соціальних норм, соціальної відповідальності, взаємності та соціальної справедливості [1; 3; 4; 7; 9; 10; 12].

Зрозуміло, що просоціальна поведінка є необхідною умовою подальшої соціалізації індивіда та продукування його індивідуальної, активної позиції щодо моральних і соціально-нормативних відносин, які складаються у суспільстві. Звідси звертає на себе увагу те, що саме свідоме ставлення людини до релевантних аспектів життєдіяльності є істотним проявом її соціалізації. Але, ситуаційні соціально-психологічні чинники спроможні детермінувати активність особистості у самому широкому спектрі. Наприклад, «... людина більш схильна продукувати свою «просоціальність» стосовно тих, кого особисто знає, якщо за її поведінкою спостерігають інші, не відбувається дифузії відповідальності, існують сприятливі умови соціального та природного середовища» [10, с. 559]. При цьому, серед стійких психологічних чинників, які суттєво впливають на продукування просоціальної поведінки особистості, науковці виділяють особистісні риси (Г. Айзенк, Р. Кеттел та ін.), ціннісно-сміслові аспекти самосвідомості (Д. О. Леонт'єв, А. А. Реан, Т. М. Титаренко, Ш. Шварц та ін.), емоційні стани (В. Мак-Дауголл, О. Маурер та ін.), соціальну ідентичність (Р. Емлер, Л. Фестінгер та ін.), потреби та здібності (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), розвинені когніції (Дж. Келлі, Л. Колберг та ін.), локус контролю (К. Муздибаєв, Дж. Роттер та ін.) тощо [1; 3; 6; 7; 8; 9; 10; 14].

З огляду на зазначену проблему особливої уваги заслуговує локус контролю індивіда. Дж. Роттер стверджував, що люди з внутрішнім локусом контролю (інтернальним) виявляються більш соціально адаптованими, ніж люди, у яких спостерігається зовнішній локус контролю (екстернальний). Тобто за певних соціально-нормативних аспектів життєдіяльності, наприклад, школярі, які добре навчаються та мають стійке уявлення про визначення релевантності тих або інших просоціальних категорій, мають внутрішній локус контролю та з меншою вірогідністю схиляються до вчинення асоціальних або антисоціальних вчинків.

К. Муздибаєв [6] також зазначає, що існує позитивна кореляція між інтернальністю і наявністю сенсу життя: чим більше суб'єкт вірить, що все залежить від його власних зусиль і спроможностей, тим більшою мірою знаходить він у житті смисл та цілі, а А. А. Реан [8] стверджує, що екстернальний локус контролю є зняттям суб'єктом відповідальності з себе за те, що відбувається з ним, і покладає її на інших, на долю, випадок, обставини, ситуацію.

Отже, на підставі зазначених теоретичних обґрунтувань ми спробували виявити чинники, які значно впливають на формування просоціальних уявлень та прояви соціально-нормативної активності шкільної молоді за сучасних суспільних перетворень, що відбуваються в українському суспільстві.

На підставі опитувальника рівня суб'єктивного контролю (РСК) Е. Ф. Бажина, К. О. Голинкіної, О. М. Еткінда [2] та авторської анкети щодо моделювання певних соціальних ситуацій ми спробували порівняти ставлення хлопців і дівчат у площині екстернальності – інтернальності до можливих власних просоціальних дій у певних соціальних ситуаціях. Групу випробуваних становили старшокласники середніх загальноосвітніх шкіл міст Северодонецька та Лисичанська. У дослідженні прийняли участь 180 випробуваних у віці від 15 до 17 років (75 хлопців та 105 дівчат). Результати наведено у табл. 1.

Констатовано, що серед випробуваних переважають школярі з екстернальним локусом контролю. Особливо відчутною їхня більшість у сфері родинних стосунків. Проте, у сфері міжособистісних стосунків як серед хлопців, так й серед дівчат переважають індивіди з інтернальним локусом контролю, що свідчить про високий рівень їхньої відповідальності у відношеннях з іншими та спроможність контролювати власні стосунки з оточуючими. Але, якщо взаємодія буде мати негативні наслідки (сфера невдач), переважна більшість старших школярів вважає їх проявом недоброзичливості інших. Отже, соціально-нормативна активність таких хлопців і дівчат ґрунтується на їхньому індивідуальному сприйнятті та власних інтерпретаціях конкретної соціальної ситуації.

Таблиця 1

Показники екстернальності – інтернальності у групах старших школярів (N=180)

Шкали РСК	Середнє значення у групі хлопців	Середнє значення у групі дівчат	Середнє значення у групі випробуваних
Загальний показник інтернальності	48,67	49,53	49,1*
Інтернальність в галузі досягнень	56,33	67,61	61,97*
Невдач	43,33	48,37	45,85**
Родинних стосунків	38,27	37,33	37,8**
Виробничих стосунків	57,11	55,67	56,39**
Міжособистісних стосунків	62,23	64,11	63,17*
Здоров'я та хвороби	42,67	47,23	44,95**

Примітка: * $p \leq 0,01$, ** $p \leq 0,05$.

Другим етапом дослідження було вивчення смисложиттєвих орієнтацій випробуваних хлопців і дівчат, за допомогою тесту СЖО Д. Леонтьєва [12]. Як вже неодноразово стверджувалось, між локусом контролю особистості та її смисложиттєвими орієнтаціями існують стійкий кореляційний зв'язок [3; 6; 12]. Результати дослідження представлено у табл. 2.

Отримані результати свідчать про те, що випробувані хлопці та дівчата, які націлені в майбутнє, мають цілі в житті та самостійно пробують ним керувати, вважають себе сильними

особистостями, спроможними встановлювати контроль над подіями власного життя та, переважно, мають інтернальний локус контролю.

Хлопці та дівчата, що переймаються процесом (теперішнім) слабо спроможні контролювати події власного життя, є фатально налаштованими та живуть за течією.

Слід зазначити, що в проведених бесідах з хлопцями та дівчата було з'ясовано, що випробувані з інтернальним локусом контролю більше схильні до продукування просоціальної поведінки, ніж їхні однолітки з екстернальним локусом контролю. Так «інтернали» переконливо доводили, що вони спроможні прийти на допомогу іншому, їхні уявлення про альтруїстичні дії відповідали просоціальному контексту.

Разом із цим, серед дівчат було більше тих, хто уявляє себе схильним до просоціальних, альтруїстичних дій, ніж серед юнаків. Така «просоціальність» дівчат може бути пояснена не тільки переважанням у них інтернального локусу контролю, а й тим, що вони вважають себе більш сильними особистостями, спроможними встановлювати контроль над подіями власного життя.

Таблиця 2

Середні показники субшкал СЖО у групах випробуваних хлопців і дівчат (N=180)

Групи	Субшкали СЖО					
	Цілі	Процес	Результат	ЛК-Я	ЛК-життя	Загальний показник ОЖ
Хлопці (n=75)	31,11*	32,16*	23,76*	22,13	32,12**	107,17**
Дівчата (n=105)	33,17*	30,53*	22,12*	23,63*	32,76*	107,34**

Примітка: * $p \leq 0,01$, ** $p \leq 0,05$.

Разом із тим, найбільш суттєвим результатом опитування стало те, що загальна кількість хлопців і дівчат, які мають просоціальні уявлення стосовно соціально-нормативної активності особистості виявилася низькою (менше ніж 40%), що свідчить про певні проблеми відносно їхніх очікувань щодо виконання норм соціальної відповідальності [1; 10]. Тобто, скоріше за все, існує тенденція надмірної індивідуалізації самосвідомості учнів, за якої хлопці й дівчата схильні пояснювати власні просоціальні вчинки крізь призму особистої користі, а не суспільної потреби.

Висновки. Інтернальний та екстернальний локуси контролю мають стійкий зв'язок з продукуванням особистістю соціально-нормативної поведінки, що спостерігається в соціальній активності хлопців і дівчат, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах. Старші школярі з інтернальним локусом контролю більш спроможні продукувати просоціально орієнтовану поведінку, ніж їх однолітки з екстернальним локусом контролю. При цьому, для школярів з екстернальним локусом контролю більш вагомими виявляються ситуаційні чинники детермінації власної просоціальної активності, а для школярів з інтернальним локусом контролю – внутрішнє переконання щодо відповідального вчинку. У дівчат, на відміну від хлопців, більше виражена схильність до просоціальних дій, що може бути пояснено не тільки переважанням у них інтернального локусу контролю та наявними смисложиттєвими орієнтаціями, але й стійкими просоціальними уявленнями про норми соціальної відповідальності, соціальної взаємності та справедливості.

Перспективи подальшого вивчення проблеми формування просоціальних уявлень старших школярів та їхньої соціально-нормативної активності полягають у проведенні низки емпіричних досліджень стосовно вивчення дієвості соціально-психологічних впливів, під які вони потрапляють в умовах суспільних перетворень.

Література

1. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 560 с.
2. Бажин Е. Ф. Метод исследования уровня субъективного контроля. / Е. Ф. Бажин, Е. А. Голынкина, А. М. Эткин // Психологический журнал. – Т. 5. – 1984. – №3. – С. 152-162.
3. Гарькавец С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: [монографія] / С. О. Гарькавец. – Луганськ : вид-во «Ноулідж», 2010. – 343 с.
4. Кудрявцев В. Н. Преступность и нравы переходного общества / В. Н. Кудрявцев. – М. : Гардарики, 2002. – 238 с.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л. : Наука, 1983. – 240 с.
6. Муздыбаев К. Эгоизм личности / К. Муздыбаев // Психологический журнал, 2000. – Т. 21. – № 2. – С. 27-39.
7. Психология и культура / Под ред. Д. Мацумото. – СПб. : Питер, 2003. – 718 с.
8. Реан А. А. Проблемы и перспективы развития концепции локуса контроля личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – Т. 19. – 1998. – № 4. – С. 3-12.
9. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – С. 95-129.
10. Социальная психология / Ш. Тейлор, Л. Пипло, Д. Сирс. – СПб. : Питер, 2004. – 767 с.
11. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
12. Третьяченко В. В. Психологія правослукняної та протиправної поведінки особистості в умовах трансформації українського суспільства: [монографія]. / В. В. Третьяченко, С. О. Гарькавец, О. О. Коломійцев. – Луганськ : Знання, 2008. – 344 с.
13. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М. : Наука, 1975. – С. 89-105.
14. Schwartz S. H. Toward a psychological structure of human values / S. H. Schwartz, W. Bilsky // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol. 53. – P. 250-562.

References

1. Aronson E. Sotsyalnaia psikhoholyia. Psykholohycheskye zakony povedeniya cheloveka v sotsyume / E. Aronson, T. Uylson, R. Eikert. – SPb. : PRAIM-EVROZNAK, 2002. – 560 s.
2. Bazhyn E. F. Metod yssledovaniya urovnia sub'ektyvnogo kontroliya. / E. F. Bazhyn, E. A. Holynkyna, A. M. Etkynd // Psykholohycheskyi zhurnal. – T. 5. – 1984. – №3. – С. 152-162.
3. Harkavets S. O. Sotsialno-normatyvnyi konformizm osobystosti u psykholohichnomu vymiri: [monohrafiia] / S. O. Harkavets. – Luhansk: vyd-vo «Noulidzh», 2010. – 343 s.
4. Kudriavtsev V. N. Prestupnost y nrawy perekhodnoho obshchestva / V. N. Kudriavtsev. – M. : Hardaryky, 2002. – 238 s.
5. Muzdybaev K. Psykholohiya otvetstvennosti / K. Muzdybaev. – L. : Nauka, 1983. – 240 s.
6. Muzdybaev K. Ehoizm lychnosti / K. Muzdibaev // Psykholohycheskyi zhurnal, 2000. – T. 21. – № 2. – S. 27-39.
7. Psykholohyia y kultura / Pod red. D. Matsumoto. – SPb. : Pyter, 2003. – 718 s.
8. Rean A. A. Problemy y perspektyvy razvytiya kontseptsyy lokusa kontroliya lychnosti / A. A. Rean // Psykholohycheskyi zhurnal. – T. 19. – 1998. – № 4. – S. 3-12.
9. Smelzer N. Sotsyolohyia / N. Smelzer. – M. : Fenyks, 1994. – S. 95-129.
10. Sotsyalnaia psikhoholyia / Sh. Teilor, L. Pyplo, D. Syrs. – SPb. : Pyter, 2004. – 767 s.

11. Tytarenko T. M. Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti / T. M. Tytarenko. – K. : Lybid, 2003. – 376 s.
12. Tretiachenko V. V. Psykholohiia pravoslukhnianoї ta protypravnoi povedinky osobystosti v umovakh transformatsii ukrainskoho suspilstva: [monohrafiia]. / V. V. Tretiachenko, S. O. Harkavets, O. O. Kolomiitsev – Luhansk : Znannia, 2008. – 344 s.
13. Yadov V. A. O dyspozytsyonnoi rehuliaty sy sotsyalnoho povedenya lychnosti / V. A. Yadov // Metodolohycheskye problemy sotsyalnoi psykholohyy. – M. : Nauka, 1975. – S. 89-105.
14. Schwartz S. H. Toward a psychological structure of human values / S. H. Schwartz, W. Bilsky // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol. 53. – P. 250-562.

Волченко Л. П.

Просоциальные представления школьной молодежи и ее социально-нормативная активность в условиях общественных преобразований

В статье рассматривается проблема просоциального поведения молодежи, которая обучается в общеобразовательных учебных заведениях. Анализируются воздействия социально-психологических факторов, порождаемых общественными трансформациями, на просоциальное поведение старшеклассников. Представлены результаты эмпирического исследования, в котором были установлены особенности активности старших школьников с интернальным и экстернальным локусом контроля. Источников – 14.

Ключевые слова: экстернальность, интернальность, просоциальное поведение, смысложизненные ориентации, старшеклассники.

Volchenko L. P.

Pro-social representations of school youth and its social and regulatory activity in the conditions of social transformation

In article examines pro-social behavior problems of young people who are trained in secondary schools. Analyzes the impact of socio-psychological factors generated by social transformation on pro-social behavior seniors. The results of empirical studies, which have been established especially older students with activity internal and external locus of control. Sources – 14.

Key words: externality, internality, pro-social behavior, meaning of life orientation, high school students.

Волченко Лариса Петрівна – магістр управління навчальним закладом, аспірант кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.92

Гарькавец С. О.

**РОЗГЛЯД ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У ФОКУСІ БОРОТЬБИ З
КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ**

У статті розглянуто особливості формування системи цінностей особистості за умов суспільних трансформацій, що відбуваються в сучасній Україні. З'ясовано, що негативний вплив економічних, політичних і правових аспектів зумовлює появу викривленої особистісної системи цінностей, у якій значне місце посідає такий її елемент, як корупція. На підставі ціннісно-нормативного підходу проаналізована детермінація ціннісного ставлення індивіда до сучасних аспектів його життєдіяльності. Зазначено, що корупція як явище